

Isten és a sátán párbeszéde Jób könyvében

■ MOLNÁR LILLA

Előljáróban

Jób könyvét az emberi létezés alapkérdései mozgatják. Ezek a kérdések a szenvedés, veszteség, igazságosság-igazságtalanság és Isten és ember kapcsolatának irányába ágaznak szét. Ezek a kérdések és irányok egy „kortalan” és „ártatlan” istenfélő ember történetében bontakoznak ki, aki elveszíti vagyonát, családját, majd egészségét is addig a mértékig, amíg éppen hogy életben marad. Ezt a folyamatot barátok kísérik, vagyis inkább a velük való párbeszédetek dolgozzák fel, majd Isten és Jób egymás felé fordulása zárja le és helyezi el a hangsúlyokat az olvasó számára.

Jakab könyve a hatástörténet egy szegmensét érinti, amikor Jób türelmességére, állhatatosságára hivatkozik (5,11), illetve arra, hogy ő ezzel a hozzáállással fogadta azt, ahogyan Isten a sorsát alakította. Jób állhatatossága és türelme erőteljesen árnyalódik magában a történetben, szenvedéseinek eszkálaródása során egyre emberibb módon bontakozik ki, ahogyan indulattal, zaklatottan kutatja szenvedésének értelmét. Ez az értelemkeresés jól tükrözi az ókori keleti bölcsességi gondolkodás kérdéseit: mik azok a cselekvési normák, amelyekhez az ember az életét kell, hogy szabja; milyen összefüggések vannak az ember sorsa (szenvédeése vagy jóléte) és a cselekedetei közt; valamint az igazság és rend hogyan érvényesül az ember életében, egyáltalán érvényesül-e mindenki életében. Jób könyve ezeket a kérdéseket illusztrálja egy vázlatos emberi élettörténeten keresztül.

Műfaj

Jób könyve üzenetének megértéséhez fontos tekintetbe venni azt, hogy maga a történet egy jól szerkesztett és gondosan fogalmazott irodalmi alkotás. A bevezetést a szerkezetet tekintve az 1–2. fejezetben egy prologust, bevezetést, a 42. fejezet 7. versétől pedig egy lezárást, epilógust állapítanak meg. Ezek egyfajta drámai keretet képeznek a 3. fejezettől a 42,6-ig terjedő szakasz párbeszédes korpusza számára, amelyben Jób, négy társa és Isten maga szólalnak meg. A héber szövegben a prologust és epilógust prózában, míg a párbeszédet költői formában fogalmazták meg. Jób életének elemei a drámai keretben jelennek meg, míg a filozófiai kérdéseket a költői párbeszédetek dolgozzák fel.

Isten és a sátán

Az elemzések általában a költői párbeszédet emelik ki elsősorban, azonban fontos dialógust találunk már a prózai keretbeszélésben is. A prologus először Jób személyét, erkölceit mutatja be (חַם 'hibátlan', 'egész', יָשָׁר 'igaz', 'egyenes', יְהוָה אֱלֹהִים 'féli Istent', קָרַח מָרַע 'kerüli a rosszat'), amellyel még gyermekeit is igyekszik lefedni. Az anyagi jó mód, a népes család ezen tulajdonságok következményeként az isteni kegy kifejeződéseként értendők.

A kiindulólé helyzet bemutatása után a földi, emberi szférából az isteni, mennyei udvartatásba érke-

zünk, ahol Istent, az istenfiaikat (בְּנֵי הַסִּלְהִים),¹ köztük a sátánt (הַשָּׂטָן) is látjuk. Hasonló mennyei társaság jelenik meg Isten körül az 1Kir 22,18–23 részben is, ahol Mikájehú látomásában, nem külön névvel illetve ugyan, de megjelenik az a figura, aki majd félrevezeti, rászedi a királyt. Ezek az igehelyek, más utalásokkal együtt, egyrészt Istent egy, az emberi világtól különböző „helyen” képzelik el, másrészt azt mutatják, hogy ott Isten nincs egyedül. Létezik tehát Isten, vannak az emberek, és úgy tűnik, még olyan entitások is, amelyek a kettő közti kategóriában helyezkednek el: az ún. „köztes lények”.² Ezek jelenléte leginkább az apokaliptika időszakában, a fogság vége, illetve az az utáni korban terjed el (újra). Ekkor formálódik a sátán karaktere is, aki itt (még) nem mint a gonoszság megtestesítője és Isten ellenpontja jelenik meg, hanem a mennyei udvartartásnak a tagja, akinek feladata, funkciója, hogy vádoljon, ellentmondjon vagy félrevezessen.³ A héber kifejezés határozott névelőt tartalmaz, amely nyelvtani szempontból egyértelműen csak köznevek elé tehető, ez indokolja a témával kapcsolatban a kisbetűs írásmódot.

Ez a vádló felveti azt a provokatív lehetőséget Isten számára, hogy Jób csak azért olyan istenfélő és feddhetetlen, mert mindene megvan, és Isten oltalma alatt áll (1,9) (vö. שָׂטָן בְּעֵדוֹ 'körül van kerítve'), bezzeg, ha csapások érnék, megváltozna ez az alázatos hozzáállása. Isten belemegy a drámai játékba, és a „sátán kezébe adja” Jóbot, azzal a kitételrel, hogy mindenét elveheti, csak az életét nem.⁴ Ennek következményeképpen Jób elveszíti ugyan állatait, majd gyermekeit is, de állhatatossága megmarad (1,21b: „Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen az Úr neve!”).⁵ A dráma második felvonásában, ismét a mennyei udvartartásban egy második, az előzőhöz hasonló, de tartalmában intenzívebb párbeszéd következik: Jób még mindig istenfélő, nem vétkezett, így a sátán tovább provokálja Adonájt, hogy megpróbálja Jóbot az egészségén keresztül is, mire az Úr ebben is partner lesz. Jób fekélyektől szenved, de – felesége korholása ellenére – továbbra is kitart amellett, hogy ha a jót szívesen veszi az ember Isten kezéből, a rosszat is el kell fogadnia.

A sátán ezen a ponton betöltötte funkcióját, és teljesen eltűnik a történetből, sem a dialógusokban, sem az epilógusban nem jelenik meg többet.

Lehetséges irányok

A prolóógus vizsgálatakor számos témát és irányvonalat különíthetünk el. Egy ezek közül fókuszálhat a párbeszéd szereplőire. Arról, hogy kicsoda Isten, nem tudunk eleget elmélkedni, a sátán figurája azonban talán kevésbé ismert terület. Ehhez kapcsolódóan kutatásra érdemes a köztes lények világa, összefüggésben a vallásfejlődés lépcsőfokaival, és az a folyamat, ahogyan a kisbetűs „vádlóból” a gonoszság és a bűn nagybetűs megtestesítője válik a keresztény teológiában. Ez természetesen már túlnyúlik a Tanak időbeli keretein, de még az Újszövetség világán és idején is.

Kapcsolódva ehhez, mégis egy másfajta természetű elemzéssel érdemes irodalmi szempontból közelíteni Isten és a sátán dialógusához, és így vizsgálni a párbeszéd felépítését, intenzitását és a szereplők funkcióját retorikai szempontból is.⁶ Ehhez természetesen hozzátartozik a tartalmi áttekintés, illetve azoknak a kérdéseknek az átgondolása, melyek ábrázolásához a szerző(k) a műfajt, a szerkezetet és a retorikát felhasználják.

¹ Hagyományok keveredésére utalhat, hogy az istennév ebben a kifejezésben *Elohim*, míg a párbeszédben végig *Adonáj*.

² Bővebben lásd KARASSZON 2004.

³ A sátán karakterének formálódásához lásd pl. PAGELS 1996.

⁴ A kifejezéshez (és egyéb bevezetéstani aspektusokhoz) lásd bővebben MOLNÁR 2023.

⁵ Vö. a prédikátor elmékedésével a gazdagság hiábalóságáról (Préd 1,14).

⁶ Lásd ehhez COOK 2014.

Izgalmas lehet a nyelvi kifejezőképesség is közelebbi olvasat alá venni. A héber kifejezések, szófordulatok, valamint azok fordítási lehetőségei árnyalhatják a képet a párbeszéddel kapcsolatban. Például a héber בָּרַךְ ige kettős jelentése (’áld; ’átkoz’), az oltalom kifejezése (1,9) vagy az „élet megkímélése” (1,12 vö. 2,6: אֲרִית־נֶפֶשׁוֹ שׁוֹמֵר).

A párbeszéd tartalmát tekintve felvetődik a kérdés, hogy mennyiben értelmezhető az ember földi életpályájára a paradigmátörténet kiindulópontja, miszerint lehetséges *tökéletes, istenfélő* életet élni. Tisztában vagyunk vele, hogy ez kinek jobban, kinek kevésbé sikerül, vagy az életünk különböző periódusai mutathatnak eltérő tendenciákat, de a (költői) alapkérdés fennáll: maradhat-e az ember teljesen (tökéletesen) feddhetetlen és istenfélelmében állhatatos egy egész életen át? Dogmatikai szempontból, miszerint élhetünk-e büntelen életet, még inkább retorikaivá válik a felvetés. Arra is rá kell kérdeznünk, hogy mennyiben értheti a lutheránus dogmatika a feddhetetlenség (mint igaznak létel) és bűn fogalmait alatt azt, amit az ószövetségi gondolkodás, ezen belül is a bölcsességi gondolkodás annak tart. Ezek összehasonlítása összetett, de izgalmas munkának mutatkozik.

Egyet hátrébb lépve feltehetjük a kérdést a jóbi keretelbeszélés nyomán, hogy tulajdonképpen ki cselekszik az ember életében, pontosabban ki rendelkezik az ember élete felett. Abban egyértelmű a jóbi szöveg, hogy a jót, mindazt, ami gazdagítja, élvezhetővé teszi az életünket, Istentől kapjuk, az azonban kérdés marad, hogy ki okozza a rosszat, a szenvedést. A sátán és Isten között a hierarchikus különbség mindvégig világos a keretelbeszélésben, a sátán csupán engedélyt kap a beavatkozásra. A kifejezőmód azonban kissé homályos: Isten a sátán kezébe adja Jóbot kétszer is. Az első csapárossorozat „csak” megtörténik, és a második reflexió párbeszédéből tudjuk meg, hogy Isten magára vállalja a történeteket (2,3c: „...*bár felingereltél ellene, hogy ok nélkül tönkretegyem*”). A testi szenvedést a következőkben azonban már a sátán okozza (2,7: „*A Sátán eltávozott [...] és megverte Jóbot rosszindulatú fekélyekkel.*” Mindkét ige E/3. hímnemben szerepel.). Összefoglalva tehát: hogyan válhat el, illetve milyen viszonyban van egymással Isten cselekvése és a „vádlo” cselekvése, ha ő ezen a ponton az isteni udvartartás része és nem az isteni ellenpont lázadója, a gonoszság megtestesítője?

A tágabb teológiai kérdésfelvetések közé tartozhat, ugyanakkor mégis a keretelbeszélés dialógusaiból következik a hit természetének és az igazságosságnak a kérdése. Mennyiben önazonos vagy valódi az ember állhatatossága, ha az annak következményeitől, jutalmától függ? A sátán feladata felvetni, hogy még a példaértékűen igaz Jób életében is mindez adok-kapok jellegű. Isten pedig megengedi a próbatételt, hogy bizonyítsa ennek ellenkezőjét. A későbbi párbeszéd korpuszát vizsgálva azonban összetettebb képet kapunk ezzel a bizonyítással kapcsolatban. Nem mondhatjuk, hogy Jób szótlannul túri helyzetét, lázad értetlenségében, ugyanakkor ez a lázadás nem elfordítja, hanem párbeszédbe vonja Istennel.

Egy következő téma lehet Isten szuverenitása és annak kikutatathatlansága. Nem találunk magyarázatot arra, hogy Isten miért engedi mély és hosszadalmas szenvedések árán Jób próbatételét. A prólógus drámájában miért „éri meg” Istennek bizonyítani saját igazát bármilyen entitás provokálásával szemben? Ezek után pedig milyen következményei lehetnek a teológia számára a drámai fogadásnak? Isten valóban hazardírozik az ember életével? (Van-e esélyünk egyáltalán közelebb jutni a válaszhoz?)

Finom vonal választja el ezt a kérdésfelvetést az emberi szenvedés miértjének témájától. Hogyan értsük Isten igazságosságát a világban tapasztalható szenvedés fényében? Isten miért okozza, miért engedi vagy miért nem akadályozza meg azt? Léteznek vajon ok nélküli szenvedés? Mennyiben kell keresnünk ok-okozati összefüggést cselekedeteink, morális döntéseink és nehézségeink között? A Prédikátor könyvében látjuk, hogy a hellenista filozófia hatása ezzel kapcsolatban árnyalja az ókori ke-

leti bölcsességi gondolkodást. Leegyszerűsítve, vannak, akik nem helyesen élnek (vagyis a normák szerint), és mégis jól megy a soruk, ugyanakkor a tisztességesek pedig szenvedhetnek.⁷

A hatástörténet tekintetében elindulhatunk továbbá a próbatétel és kísértés irányába is. Jób karaktere a posztbiblikus irodalomban is megjelenik (pl. *Jób testamentuma*),⁸ ahol konkrétan összekötik személyét és történetét az ősatyák korával azzal, hogy névtelen feleségeként Jákób lányát, Dinát nevezik meg. Jób története feltehetően egy ősi eredetű legendakör része. Ezékiel próféta úgy hivatkozik rá, mintha az ókori keleti folklór ismert figurájára lenne: Nóé, Dániel és Jób (Ez 14,14.20) igazságát emeli ki a próféta, amely jelentős ugyan, és elegendő önmaguk megmentéséhez, de Jeruzsálem gonoszságát már nem tudja ellensúlyozni. A legendakör „feddhetetlen” karaktere azonban alkalmas arra, hogy illusztrálja az ártatlan ember szenvedésének időtlen problémáját.

A keretelbeszélés isteni udvartartása Jób könyvében egyfajta mennyei tárgyalóteremként⁹ is funkcionál. Az itt zajló eseményeknek kozmikus következményei vannak. Ebből a szempontból tehát Jób szenvedésének mibenlétét nem a személyes életvitel, hit és erkölcs területén kell keresnünk. Nyomorúsága, veszteségei nem személyes büntetések, hanem egyfajta paradigma az emberiség számára. Az Isten és a sátán közötti alku pedig filozófiai keretként szolgál az emberi sorsról, a tisztességről és az isteni igazságszágról való gondolkodáshoz. Arra hívja a mindenkori olvasót, hogy ne feltétlenül válaszokat keresen, hanem jó kérdéseket tegyen fel szenvedésről, Isten és ember, valamint a hit és a megértés kapcsolatáról.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- ADORJÁNI Zoltán 2011. *Jób testamentuma. Bevezetés, fordítás, jegyzetek.* L'Harmattan, Budapest.
- CHRISTO, Gordon 2000. The Battle Between God and Satan in the Book of Job. *Journal of the Adventist Theological Society*, 11. évf. 1–2. sz.
- COOK, Stephen D. 2014. A Reading of Job as a Theatrical Work: Challenging a Retributive Deuteronomistic Theodicy. *The Sydney Society of Literature & Aesthetics*, 24. évf. 2. sz. 39–62. o.
- COOGAN, Michael D. 2014. *The Old Testament. A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scripture.* Oxford University Press, Oxford.
- DELITZSCH, Franz – KEIL, Karl Friedrich 1971. *Commentary on the Old Testament.* 4. köt. *Job.* Eerdmans, Grand Rapids.
- KARASSZON István 2004. Ni ange, ni bete. Gondolatok az angelológia és satanológia vallástörténetéhez. In: uő: *Az Ószövetség varázsa.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. (Kréné 3.) 37–53. o.
- MOLNÁR Lilla 2023. Csak az életét ne. Jegyzetek Jób könyvéhez. *Lelkipásztor*, 98. évf. 11. sz. 410–415. o.
- MUNTAG Andor 2003. *Jób könyve. Fordítás és magyarázat.* Luther Kiadó, Budapest. (Út a Könyvhöz.)
- PAGELS, Elaine 1996. *The Origin of Satan: How Christians Demonized Jews, Pagans, and Heretics.* Vintage, London.
- POPE, Marvin H. 1973. *Job: Introduction, Translation, and Notes.* Doubleday, New York. (The Anchor Bible.)
- RÓZSA Huba 2002. *Az Ószövetség keletkezése.* 2. köt. *Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe.* Szent István Társulat, Budapest.
- ZSENGELLÉR József 2004. Jób könyve. In: Pecsuk Ottó (szerk.): *Bibliaismereti kézikönyv.* Kálvin Kiadó, Budapest.

⁷ A vagyon (szegénység és gazdagság) és az igazságosság kapcsolata ebben a gondolatkörben részletesebb kifejtést igényelhet.

⁸ Ehhez lásd ADORJÁNI 2011.

⁹ Ez a motívum az ókori közel-keleti irodalom jogi hagyományait tükrözi.